

שולחן הסדר במבטו של הרב קוק

רשימה זאת היא מעין מבט רטרוספקטיבי על 'סדר' הפסח שערכנו לפני ימים מספר. נעשה זאת בעזרתו של אחד מענקי הרוח של עמנו, הרב אברהם יצחק הכהן (הראי"ה) קוק. ה'סדר' נערך על פי מסורת הדורות, בסדר ששלביו קבועים ועוקבים זה את זה. כל מי שעין ב'הגדה' של פסח או אפילו רק באיוריה, נוכח לדעת שהיא בנויה על בסיס מעין שיר קצר שמילותיו מדריכות אותנו ברצף השלבים: "קדש ורחץ, כרפס יחץ, מגיד רחצה, מוציא מצה, מרור כורך, שולחן עורך, צפון ברך, הלל נרצה". הרשימה, כשלעצמה בלתי חשובה, היא אחד מעזרי הזיכרון הרבים המצויים במקורות ישראל. בפירושו להגדה (עולת ראה ח"ב) ביאר הראי"ה רשימה זאת, אלא שרק על חלק מדבריו אוכל לעמוד כאן. בביאורו היה השיר למנשר קיומי, והמלים הטריטוריאליים זכו לנשמה יתירה והפכו חלונות המאפשרות מבט לכמה מהדברים הקטנים, אך החשובים, שבחינו.

נראה לי שאחד הביטויים היפים ביותר לפרספקטיבה חדשה זאת מצוי בסמל צנוע שכמעט ולא זוכה לתשומת לב כלשהי: הכרפס. יש בכך עוול גדול. הכרפס הוא סמל דתי בעל משמעות עמוקה ופרדוכסלית. הירקות של הכרפס שמשו כמַתְאָבִּינִים, כמעוררים את התאבון. הכרפס, כותב הראי"ה "מוסיף גירוי ומגדל את הרעבון, ועמו את רגש העונג המוחשי שבאכילה". זהו מסר דתי? הראי"ה מוסיף שלכאורה "אין הדבר ראוי בחיים של מצב הפרישות והטהרה". והלוא מקובל לחשוב שפרישות היא מוקד יראת הא-להים. אלא שפרישות זאת אינה נמצאת אלא "באמצע הדרך". לעומת זאת "מגמתנו הלוא היא לראש פסגת ההשלמה" הבאה לידי ביטוי בפסוק בתהילים (לז, ד): "וְהִתְעַנְּג עַל ה' - וְיִתֵּן לָךְ מִשְׁאֵלֶת לְבָבְךָ". העונג הוא מתנת א-להים ואליו אנו חייבים לשאוף.

כדי להבין את הכרפס, חייבים אנו לתת תשומת לב לעצם מושג המזון: "המזון הוא המשיב לאדם את אבידת חלקי חומרו, והם בונים מחדש את גיוו הנהרס". במילים אחרות, המזון הוא תנאי יסודי בתהליכי חילוף חומרים תקין. מחובתנו להתייחס למזון באופן רציונלי, ולאכול בצורה בה נקבל את כל היסודות הכרחיים לחיים הבריאים: פחמימות, חלבונים ושומנים. כפי שהעיר אחד מגדולי יהדות צפון אפריקה, ר' חיים י' עטר במסה קצרה על האוכל (אור החיים, ויקרא כו, ה), השומנים הכרחיים להרגשת השובע: "והנה כל האוכל שיש בו שומן, אדם אוכל ממנו ומרגיש בכדי שביעה... ואלו הם דברים הנרגשים לכל מרגיש כידוע". אבל השובע היא יותר מאשר הרגשה פסיכולוגית. ברכת השובע מתייחסת לקבלת כל היסודות המבטיחים את הקיום האנושי. זאת היא ברכת התורה: "וְאָכַלְתֶּם לֶחְמֶכֶם לְשִׂבְעָה".

והנה יש בפסח הלכה מפתיעה. יחד עם הפסח היו החוגגים מביאים קרבן נוסף, את קורבן ה'חגיגה'. קרבן הפסח מסומל בסדר ב'אפיקומן', והחגיגה ב'ביצה' הניתנת בקערת הפסח. קרבן החגיגה היה עיקר האכילה, וקרבן הפסח היה נאכל "על השובע". זאת הסיבה שאנו אוכלים את האפיקומן בסוף הסעודה. תמיד חשבתי שאכילה "מאוחרת" זאת באה לבטא שאין כאן אכילה גסה, אלא משהו פולחני. הפסח הוא סמל. אלא שהראי"ה קוק לימד אותנו משהו שונה לחלוטין. ננסה להסביר זאת תוך שאנו מבחינים בין אכילה לסעודה. אכילת בשר החגיגה, מבטאת את ההכרח לצרוך מזון. קורבן הפסח, מבטא את העונג שבסעודה. בעונג, כמו למשל ב'עונג שבת', יש משום מצווה. בימינו ללא קורבנות, מודרכים אנו בעניין זה, על ידי הסימן שאחרי הכרפס, יחץ. אנו מחלקים לשניים, את המצה האמצעית שבשלוש המצות עליהם אנו מברכים, ואת החלק הגדול אנו מצפינים לאפיקומן, שנאכל בסוף הסעודה. שני חלקים אלה, מייצגים את שתי ההתייחסויות שלנו אל המזון, לאכילה ומעבר לה לסעודה. לא ההסתגפות אלא העונג היא מטרת התורה. אולם קִדְשׁ! זהו עונג שבקדושה, והוא נובע מרצונו וטובו של ה'. ובתוך עונג זה כלול גם שולחן עורך כפשוטו, שהרי "יחד עם ההנאה של הטעם ראוי להתלוות גם כן הנאת היופי", הבאה לידי ביטוי בעצם עריכת השולחן. עילוי הטעם והיופי חייבים להיות מדרגות אל עילוי "החוש המוסרי והשכלי", המוסרי כשאנו דואגים ל"כל דכפין", והשכלי כשאנו הופכים את סעודת הסדר לסימפוזיון אפלטוני שנותי.

הראי"ה יצא מעולמו המיסטי וראה בכל דבר בעולם הזה קדושה מסתתרת. למסקנה קרובה הגיע עמנואל לוינס בשיעורו 'יהדות המהפכה' (תשע קריאות תלמודיות, עמ' 123 וא"י). שיעור זה דן בסוגייה הפותחת את הפרק השביעי של בבא מציעא, המדברת על שכירת פועלים וחובות המשכיר. מניתוחו המרהיב אביא כאן רק פרט זעיר אחד. המשנה מדברת שם על מינימום האוכל שהמשכיר חייב לתת לפועליו: 'פת וקטנית', דבר שבשינויים מסוימים מהווה עד היום הזה, מזון יסודי בהרבה מקומות בעולם (למשל פיתה וחומס). רב אחא בנו של רב יוסף שואל על וא"ו החיבור שבקביעה. מהו הנוסח הנכון: 'פת קטנית' (כלחם שאכלנו במלחמה, מוסיף לוינס) או 'פת וקטנית'. רב חסדא עונה באופן חד-משמעי: "הא-להים! [המילה קטנית] צריכה וא"ו [החיבור, גדולה] כמשוט [העשוי] ברוש". לפי לוינס זאת דרישה להגיש לכל אדם לא רק אוכל כי אם גם סעודה. לא מספיק למלא את צרכי החיים הבסיסיים, צריך להוסיף במידה כלשהי גם את העונג, "אחרת אנחנו טובעים!"

עתה יכולים אנו לחזור למה שעלינו לעשות לפני אכילת הכרפס: ורחץ. חיפוש העונג יכול להיות מסוכן גם לחברה וגם לאדם. אנו חייבים לרחוץ את ידינו: "והנה האדם צריך לעולם לקדש ולטהר את מטרותיו, ואת אמצעיו שעל ידם יקנה אותה, שגם המה יהיו קדושים וטהורים... והנה יש שהמטרה עצמה עלולה להשגות את האדם מדרך הישר והטוב". הרבה עוולות נעשו בחיפוש אחרי העונג, שהוא ביטוי לחרות האדם, בעוד שהקלקול הגדול שבו בא

לידי ביטוי בשעבוד של האדם להכרח, חיצוני ופנימי כמו "הכרח של תאוה עצומה [כסמים והימורים] או קנאה קשה כשאול", המסוגלים להרוס הכל.

מצה - מרור - כורך. המצה היא סמל החרות, ומתוך כך העונג. אולם אליה יש להוסיף את המרור. הדרך לעונג קשורה לחובת האדם לדעת "לסבול גם כן מה שהוא נגד רצונו ונטייתו, שהוא יסוד המרור". וזה וודאי נכון בכל הנוגע לחינוך האדם. זהו המרור אשר צריך לעזור לנו ללמוד להתענג, תוך שהוא מלמד אותנו לדחות סיפוקים, לשמור גבולות, לקבל שיש גם 'לא' בעולם. איוב (ו, ו) מתאונן: "הֲיֶאֱכַל תִּפְּל מִבְּלִי מֶלֶח", אבל עולמנו העכשווי, עולם ללא גבולות, הפך את המלח ללחץ דם גבוהה ואת המתיקות לסכרת.

שניים מהביטויים הטרגיים ביותר המתארים את החורבן (משנה סוטה ט יב-יג) מצויים בעדותו של ר' יהושע "מיום שחרב בית המקדש... ניטל טעם הפירות", ובדבריו של ר' שמעון בן אלעזר שאמר שביטול "הטהרה נטלה את הטעם ואת הריח" של הפירות. דברים אלה נכונים גם לגבי דידנו. האדם למד לרתום את הטבע לרצונו בהנדסה הגנטית. אלא שהאדם המודרני רצה, אך לא נרצה. עונש אירוני הוטל עליו בגין יומרתו. אבד טעם הפירות. וטעם הפירות משל הוא לטעם החיים. גם הוא יכול ללכת לאיבוד בעולמנו המודרני. ועל כך דואב לבו של הכרפס.